

A portrait of Philip III of Spain, wearing a black cap and a black doublet with a white lace ruff collar. He is holding a string of beads in his hands.

GEOFFREY
PARKER

FILIPPS III

ONMÄCHTIG KÖNIG

1

Leerschool, 1527-1543

Op 10 maart 1526 reed Karel v, keizer van het Heilige Roomse Rijk en heerser van Spanje, Mexico, de Nederlanden en een groot deel van Italië, voor het eerst de bruisende stad Sevilla binnen. Nog steeds in zijn reiskleding en onder het stof steeg hij op de binnenplaats van het koninklijk paleis van zijn paard af en liep hij de kamer binnen waar zijn nicht, prinses Isabella van Portugal, hem opwachtte. De paus had reeds dispensatie verleend om neef en nicht te laten trouwen in de Lijdenstijd, en hun vertegenwoordigers hadden het huwelijksverdrag al getekend; dus na een beleefde conversatie van vijftien minuten met de verloofde die hij nog nooit had gezien, stak Karel v zich in zijn mooiste kleren, woonde een huwelijksmis bij en danste. Daarna ging het paar om twee uur 's nachts naar bed en consummeerden zij hun verbintenis.

De eerste weken van het getrouwde leven van het keizerlijk paar bleken idyllisch. Zij bleven 'elke morgen tot elf of twaalf uur in bed' en gaven 'alle blijken van tevredenheid' wanneer ze tevoorschijn kwamen.¹ De echtgenoten en hun gevolg reisden daarna langzaam naar Granada om eer te bewijzen aan hun gemeenschappelijke voorouders die begraven lagen in de kathedraal, terwijl ze van plan waren hun plechtige tocht te vervolgen naar Barcelona. Van daaruit zou Karel vertrekken om een kruistocht tegen de Ottomaanse Turken aan te voeren, waarbij hij zijn vrouw zou achterlaten om Spanje te regeren. Maar toen kwam het bericht dat koning Frans I van Frankrijk hem de

oorlog had verklaard. Dit belette het vertrek van de keizer uit Spanje. Zijn vrouw en hij brachten daarom de volgende zes maanden door in Granada, in de hoop dat de internationale situatie zou verbeteren, en in het Alhambra-paleis, hoog boven de stad, werd de toekomstige Filips II verwekt. De Engelse ambassadeur was de eerste die erachter kwam. 'De keizerin is in verwachting, waarover alle mensen verheugd zijn,' schreef hij op 30 september 1526 – de eerste ons bekende vermelding van de toekomstige koning. De keizerin bleef in Granada en rustte daar uit tot het begin van het volgende jaar, toen ze een langzame reis ondernam om zich bij haar echtgenoot te voegen in Valladolid, indertijd de bestuurlijke hoofdstad van Castilië.²

Zoals zo vaak het geval is met een eerste kind, verkeerde de keizerin urenlang in barensnood. Zij verzocht dat er een sluier over haar gezicht werd gelegd, zodat niemand haar pijnlijke worsteling zou zien; en toen een vroedvrouw haar aanspoorde haar gevoelens de vrije loop te laten, antwoordde de keizerin streng: 'Ik sterf nog liever. Praat niet op die manier tegen me: ik kan doodgaan, maar ik zal niet schreeuwen.' Filips kwam ter wereld rond vier uur 's middags op 21 mei 1527. Veel Spanjaarden hadden verwacht dat de prins een van de traditionele namen van de Iberische dynastieën zou krijgen, zoals Ferdinand (Fernando) of Juan, maar Karel stond erop dat zijn eerstgeborene naar zijn eigen vader zou heten, en dus riepen de koninklijke herauten twee weken later bij de doopplechtigheid: 'Filips, bij de gratie Gods, prins van Spanje!' Maar Filips was de erfgenaam van veel meer dan Spanje.³

Het erfgoed

Dynastiek toeval had in de persoon van Karel V vier afzonderlijke erfennissen samengebracht. Van de vader van zijn vader, keizer Maximiliaan van Oostenrijk, kreeg Karel de Habsburgse stamlanden in Centraal-Europa; van zijn vaders moeder, Maria van Bourgondië, erfde hij talrijke hertogdommen, graafschappen en heerlijkheden in de Nederlanden en de Franche-Comté van Bourgondië. Van zijn moeders moeder, koningin Isabella de Katholieke, ontving Karel Castilië en zijn ver-

re bezittingen in Noord-Afrika, de Caraïben en Centraal-Amerika; van zijn moeders vader, Ferdinand de Katholieke, erfde hij Aragon en de Aragonese gebieden Napels, Sicilië en Sardinië. Al snel voegde Karel nog meer gebieden toe aan deze indrukwekkende kern van patrimoniale staten: door verdragen, verscheidene gewesten in de Nederlanden; het hertogdom Lombardije in Italië toen de plaatselijke dynastie uitstierf; en Tunis in Noord-Afrika door verovering. Het spectaculairst van alles deed zich in Amerika voor, waar ongeveer 2000 Spaanse onderdanen van hem het Azteekse rijk vernietigden en een gebied bezetten dat acht keer zo groot was als Castilië, waarvandaan minder dan tweehonderd van hen de verovering van het Inca-rijk in Peru in gang zetten. Toen hij in 1535 de stad Messina in Sicilië binnen reed, zag Karel voor het eerst de gelukkige frase die de Romeinse dichter Vergilius vijftien eeuwen daarvoor had gemunt voor de gebieden van keizer Augustus: *A SOLIS ORTU AD OCCASUM*, ‘van de opgang tot de ondergang van de zon’- of, zoals zijn ‘spindoctors’ het zouden zeggen: ‘een rijk waarin de zon nooit ondergaat’.

Geen enkele Europese heerser had ooit zulke uitgestrekte gebieden in zijn macht gehad, en de afwezigheid van precedenten kan mede het ogenschijnlijk geïmproviseerde karakter van de besluitvorming bij de Spaanse Habsburgers verklaren: zij konden niet anders dan improviseren en experimenteren, ze moesten in de loop van hun bewind wel verschillende regeringsmethoden uitproberen, om met (soms) vallen en opstaan te leren. Hoe het ook zij, vroegere ervaringen hadden misschien niet geholpen, want het grootste deel van zijn regering had Karel te maken met een nog nooit vertoonde combinatie van vijanden: twee godsdienstige tegenstanders, de protestanten en het pausdom; en twee politieke, Frankrijk en het Ottomaanse Rijk.

Een gevaarlijke samensmelting van deze vijanden deed zich voor nadat Maximiliaan in januari 1519 was overleden, met achterlating van twee belangrijke onafgedane zaken. De overleden keizer was er niet in geslaagd het zwijgen op te leggen aan Maarten Luther, een professor aan de Universiteit van Wittenberg in Saksen, die pamfletten en toespraken schreef om publieke steun te vergaren voor zijn stelling dat het pausdom gecorrumpeerd was en dringend hervormingen no-

dig had. Maximiliaan had ook nagelaten om regelingen te treffen waardoor Karel hem kon opvolgen als keizer van het Heilige Roomse Rijk, als voornaamste heerser van Duitsland, en gedurende de lente en zomer van 1519 betaalden Karel en Frans I grote sommen geld aan de zeven keurvorsten die de ‘Roomskonink’ (de verkozen keizer, in afwachting van de pauselijke kroning) zouden kiezen. Uiteindelijk won Karel de verkiezingsstrijd, zodat zijn gebieden Frankrijk nu in het noorden, oosten en zuiden omgaven. In 1521 verklaarde Frans I hem de oorlog, en meer dan een eeuw lang zouden de koningen van Frankrijk ernaar streven een einde te maken aan wat zij beschouwden als een Habsburgse omsingeling door de diverse gebieden die Karel had geërfd of verworven.

De pausen voelden zich ook bedreigd door de keizerlijke verkiezing omdat Karel nu niet alleen regeerde over Sardinië en Spanje ten westen, en Napels en Sicilië ten zuiden, maar ook over het Rijk (en na 1535 Milaan) in het noorden. Bovendien was Rome afhankelijk van graanexporten uit Sicilië, terwijl zijn volledige handel over zee en land was overgeleverd aan de genade van de omliggende Habsburgse bases. Pauselijke steun voor de ‘kruistochten’ van Karel (en later van zijn zoon) tegen zowel moslims als protestanten bleef daarom aan de magere kant uit vrees dat elk bijkomend succes de keizerlijke greep op Rome verder zou verstevigen. De Ottomaanse sultans beschouwden Karel ook als hun natuurlijke vijand. In de loop van zijn langdurige regering (1520-1566) voerde Süleyman de Grote zijn troepen vijf keer aan over de Donau, waarbij hij iedere keer land veroverde, ofwel van de Habsburgers, ofwel van hun bondgenoten. Alleen de noodzaak om met andere buitenlandse en binnenlandse vijanden af te rekenen belette een verder oprukken.

Binnenlandse vijanden hielden ook Karel bij tijd en wijle bezig. Om te beginnen liet het overlijden van zijn grootvader Ferdinand van Aragon een betwiste erfenis na. Hoewel Ferdinands huwelijk met Isabella van Castilië een dynastiek verbond tot stand had gebracht, liet het de instellingen, wetten, valuta en juridische structuur van elk van hun bezittingen – Castilië, Aragon, Catalonië, Valencia en Navarra (in 1512 geannexeerd door Ferdinand) – intact, en de macht en het beleid

van de kroon verschilden in elk gebied. Ofschoon Ferdinand zolang Isabella leefde koning-gemaal van Castilië was geweest, verviel zijn titel bij haar dood in 1504 bovendien, en ging de kroon over op het oudste kind van het paar, Johanna, en op haar echtgenoot Filips van Habsburg, heerser van de Nederlanden, Karels ouders.

Anders dan haar moeder gaf Johanna niet blijk van enig verlangen of talent om te regeren en dus streden Ferdinand en Filips om de macht over Castilië. Filips won die strijd – maar overleed vrijwel direct daarna, waarop Ferdinand de ambtenaren ontsloeg die zijn schoonzoon had aangesteld. De meesten van hen (die later bekendstonden als ‘Filippisten’) namen de wijk naar het hof van Karel in de Nederlanden, waar zij het volgende decennium plannen smeedden om wraak te nemen. Ferdinand plaatste daarnaast Johanna, hoewel zij ‘koningin-eigenaresse’ van Castilië was, in verzekerde bewaring en trad op als ‘gouverneur’ van het koninkrijk. In zijn testament benoemde hij Karel tot zijn enige erfgenaam en in 1517 arriveerden de prins en de ‘Filippisten’ vanuit de Nederlanden om de leiding te nemen. Twee jaar later noopte Karels verkiezing tot keizer van het Heilige Roomse Rijk hem terug te keren naar Noord-Europa om de orde te herstellen in Duitsland, en tijdens zijn afwezigheid braken grootscheepse anti-Habsburgse opstanden uit in Mallorca, Sicilië, Valencia en vooral in Castilië waar opstandelingen die *Comuneros* werden genoemd zich inspanden om Johanna niet slechts in naam maar ook de facto koningin te maken. De terugkeer van de keizer naar Spanje in 1522 herstelde daar de orde, maar vier jaar later kon Habsburgse militaire en financiële steun niet verhinderen dat Süleyman oprukte in Hongarije. In wanhoop bood Karel de lutheranen in Duitsland tolerantie aan in ruil voor militaire bijstand tegen de Turken. De verspreiding van protestantse denkbeelden greep nu binnen en buiten Duitsland versneld om zich heen.

‘Flipje’

Karel was niet bij machte deze ontwikkelingen een halt toe te roepen omdat zijn strijd met Frankrijk en verscheidene Italiaanse staten hem

in Spanje hield, dus in plaats daarvan orkestreerde hij openbare vreugde-uitingen naar aanleiding van de geboorte van *Felipito* ('Flipje'), zoals de hofnar van de keizer hem noemde. Volgens een ambassadeur was 'de Keizer zo gelukkig, verheugd en vervuld van trots over zijn nieuwe zoon dat hij niets anders doet dan het gelasten van feestelijkheden.' Uiteraard bleef 'Felipito' onkundig van dit alles, en ook van de plechtigheid in Madrid in 1528, waarbij zijn toekomstige onderdanen hem als prins van Castilië trouw zwoeren. Zijn aandacht was veeleer gericht op degenen die voor hem zorgden.⁴

Karel en Isabella bleven zich in het openbaar vertonen als 'de gelukkigste echtgenoten ter wereld', maar hoewel de keizerin haar man adoreerde, zag hij zijn vrouw voornamelijk in termen van bestuur en voortplanting.⁵ Dankzij de voedsters werd de keizerin snel weer vruchtbaar en drie maanden na de geboorte van de prins liet Karel zijn opnieuw zwangere vrouw achter als regentes van Castilië, terwijl hij naar Aragon ging voor een ontmoeting met de plaatselijke Cortes (de vertegenwoordigende vergadering). Hij was van plan door te reizen naar Barcelona en van daaruit naar Italië; en toen vijandelijkheden met Frankrijk zijn vertrek wederom verhinderden, ging hij, in plaats van terug te keren aan de zijde van zijn vrouw, naar Valencia. Karel was dan ook niet aanwezig toen Isabella in juni 1528 hun tweede kind, Maria, ter wereld bracht. Een paar weken daarna keerde hij terug, maar negen maanden later vertrok hij weer, wederom zijn zwangere vrouw achterlatend om het regentschap te bekleden. Deze keer stelde een gunstige vredesovereenkomst met zijn vijanden Karel in staat de Middellandse Zee over te steken naar Italië. Hoewel zijn tweede zoon, Ferdinand, heel jong stierf, keerde de keizer vier jaar lang niet terug om zijn vrouw en in leven gebleven kinderen weer te zien.

'Felipito' bracht het grootste deel van zijn kindertijd dan ook zonder zijn vader door. Toen hij twee jaar was, werd hij niet langer gespeend, en het jaar daarop hielden zijn zuster en hij 'zich bezig met een wedstrijd om te zien wie de meeste kleren heeft.' Een overgedienstige hoveling stelde Karel op de hoogte van de omstandigheid dat zijn zoon 'en zijn kruisboog zo'n bedreiging vormen voor de herten

dat ik vrees dat wanneer Uwe Majesteit terugkeert [naar Spanje] u niets meer over heeft om te doden.' Net als alle kleine kinderen had de prins zijn ups en downs. Toen hij in 1531 de kinderen aan het hof 'organiseerde' voor een zogenaamd steekspel, waarbij ze 'brandende kaarsen gebruikten als lansen,' moest iedereen lachen. Ze lachten opnieuw toen Filips een hoveling probeerde over te halen een van zijn pages aan te nemen, 'omdat hij er toch zoveel had,' en toen de hoveling dit aanbod afwees, bood hij 'de page aan zijn zuster aan, die er geen had; en ze antwoordden dat het niet zo gemakkelijk was om pages te vinden. Hierop antwoordde hij boos: "Dan moet je maar een andere prins zoeken: je zult er op straat genoeg vinden." (Filips' eerste vastgelegde dialoog.) Maar op andere momenten 'wordt Zijne Hoogheid boos wanneer hij niet te eten krijgt wat hij wil. Hij kan zo lastig zijn' dat zijn moeder 'zeer geërgerd raakt en hem soms klappen geeft'.⁶

Toen hij vier jaar oud was, weigerde Filips met zijn moeder in haar koets te reizen; in plaats daarvan 'wilde hij dat de Infante [Maria] daarin met hem mee zou reizen, omdat hij zo geniet van haar gezelschap – wat erop duidt dat hij een echte vrouwenveroveraar zal worden.' De prins weigerde eveneens om zijn muilezel zijwaarts te berijden: 'Hij wilde alleen rijden als hij zijn voeten in de stijbeugels had.'⁷ Toen hij op de feestdag van Sint-Johannes in 1531 een plechtigheid in een klooster zou bijwonen waarin drie jonge vrouwen tot non werden gewijd, wees de prins de lange jurk af die destijds werd gedragen door jonge kinderen van beide seksen, en verscheen hij voor het eerst in de buis en broek die alleen door jongens werden gedragen. Hoewel hij nog steeds overal werd vergezeld door zijn moeder, begon de prins vanaf dat moment toernooien, festivals en andere openbare activiteiten bij te wonen. Hij was begonnen met een verplaatsing van het privé-domein naar het publieke toneel.

Het besluit van de keizerin om zijn overgang naar een nieuwe fase in zijn leven te laten plaatsvinden in een klooster, weerspiegelt niet alleen haar eigen vroomheid maar ook de geloofsijver van de twee andere vrouwen die verantwoordelijk waren voor het welzijn van de jonge prins: Doña Inés Manrique de Lara en Doña Leonor de Mascarenhas. De eerstgenoemde, afkomstig uit een voornamelijk Castiliaanse

familie, was in dienst geweest bij Isabella de Katholieke en had zich daarna teruggetrokken in een nonnenklooster, waar haar voorbeeldige vroomheid haar de reputatie had bezorgd van een heilige vrouw (*beata*). Zonder twijfel was dit de reden waarom de keizerin Doña Inés aan het hof had ontboden om als gouvernante (*aya*) van haar zoon te dienen en daarmee verantwoordelijkheid te dragen voor zijn lichamelijke en morele welzijn. Doña Leonor, die veel jonger was en in de entourage van de keizerin van Portugal naar Castilië was gemigreerd, leefde eveneens als een *beata*. Hoewel ze de officiële titel ontbeerde, trad ze op als informele gouvernante van de prins. De geloofsijver van deze twee vrouwen weerspiegelde die van de keizerin: praktiserend, ascetisch en intens. Voordat Filips werd verwekt, gelastte Isabella het opdragen van bijzondere missen om haar vruchtbaarheid te verzekeren en zij deed een gelofte aan de kerk van Santa Maria la Antigua in Sevilla dat zij een zilveren beeld van een kind zou schenken als votiefgave voor ieder kind dat zij kreeg (haar testament bepaalde dat er vijf zilveren beelden moesten worden vervaardigd en afgeleverd bij de kerk). Zij beviel van Filips terwijl zij omringd werd door de verzameling relieken die zij had meegebracht uit Portugal en ‘de gordel van Sint Elisabeth’ stevig vasthield, een voorwerp dat de moeder van Johannes de Doper zou hebben vastgehouden tijdens haar bevalling; na afloop zond zij de kleren die haar zoon voor en na zijn doop had gedragen, om te worden gezegend door een andere *beata*, die enkele gewaden van haarzelf terugstuurde, volgens een chroniqueur opdat ‘de prins daarin zou worden gewikkeld en op die manier beschermd werd tegen aanvallen van de duivel.’⁸

Filips overleefde niet alleen ‘aanvallen van de duivel’ maar ook de normale gevaren van de kindertijd. Op een dag kwam hij terecht buiten de afbakening op een richel van een hoge verdieping van het paleis, en dergelijke traumatische gebeurtenissen, gevoegd bij het overlijden van de tweede zoon van de keizerin, Fernando, raakten Isabella diep. Voortaan raakte zij in paniek bij de onschuldigste ziekte van haar overgebleven kinderen, vooral van Filips, en zij verzonk steeds in somberheid wanneer Karel weg was. Volgens een buitenlandse ambassadeur kwam ‘haar depressie voort uit het verlies van de Infante,

die Gods heerlijkheid geniet, en uit de aandoeningen van de prins, maar bovenal uit de afwezigheid van haar echtgenoot.⁹ In de lente van 1533 kwam dan eindelijk het bericht dat Karel naar Barcelona zou komen, en Isabella ging met haar twee in leven gebleven kinderen op weg om hem te ontmoeten. Filips was intussen groot en sterk genoeg om paard te rijden, maar zijn intellectuele vorming bleef steken: hij had nog steeds niet leren lezen, en hij werd nog steeds voornamelijk aan geschreven cultuuruitingen blootgesteld door ernaar te luisteren. Hij beluisterde *Het Lied van El Cid* zo vaak dat hij delen uit zijn hoofd kende: toen een van zijn metgezellen hem eens ergerde, antwoordde Filips: ‘U ergert mij werkelijk, zus en zo; maar morgen zult u mijn hand kussen,’ een terechtwijzing die duidelijk was gebaseerd op een passage uit het middeleeuwse heldendicht, waarin koning Alfonso tot El Cid zegt:

Werkelijk, u ergert mij, Rodrigo; Rodrigo, u behandelt mij slecht,
Maar morgen zult u mij trouw zweren, en daarna zult u mijn hand kussen.¹⁰

Terug in Spanje besloot de keizer dat zijn zoon, die inmiddels zeven jaar was, een leraar nodig had, en in 1534 benoemde hij Juan Martínez del Guijo, doorgaans bekend onder de gelatiniseerde versie van zijn achternaam, Silíceo, een achtenveertigjarige priester van eenvoudige komaf die in Parijs had gestudeerd en boeken over filosofie en wiskunde publiceerde voordat hij filosofieprofessor werd aan de universiteit van Salamanca. De volgende vijf jaar worstelde de prins onder leiding van Silíceo om de *Korte Grammatica* van Marineo Sículo (kennelijk het eerste boek dat hij bezat) onder de knie te krijgen, evenals de religieuze werken van Ludolf van Saksen, bekend onder de naam ‘De kartuizer.’

In maart 1535 liet Karel zijn zoon wederom in de steek en liet hij zijn vrouw andermaal zwanger achter; drie maanden later beviel zij van een volgende dochter, Johanna. Kort daarop besloot Karel de prins te onttrekken aan het ‘toezicht van vrouwen’ en riep hij een eigen hofhouding voor hem in het leven, met aan het hoofd Don Juan de Zúñiga y Avellaneda, een ‘Filippist’ die Filips de Schone meer dan

dertig jaar had gediend. Het was betekenisvol dat Karel als zijn wens te kennen gaf dat zijn zoon zou worden opgevoed op dezelfde wijze als zijn oom, prins Juan van Trastámara, zoon en erfgenaam van Ferdinand en Isabella. De creatie van een eigen hofhouding in 1535 betekende dat Filips' entourage voortaan alleen mannelijke dienaren zou tellen (de keizer benoemde er rond de veertig) en dat Zúñiga (of diens plaatsvervanger) 's nachts bij hem op de kamer zou slapen en overdag voortdurend op hem zou letten. 'Ik ben slechts afwezig,' zo verzekerde Zúñiga aan Karel, 'wanneer ik aan Uwe Majesteit schrijf' of als zijn pupil zich 'op school of ergens waar ik geen toegang toe heb met zijn moeder' bevond.¹¹ Filips' wereld zou nooit meer hetzelfde zijn.

Prins van Spanje

De afwezigheid van Don Juan wanneer de prins 'op school' was, weerspiegelde de Castiliaanse traditie dat 'een prins twee mensen moet hebben om hem op verschillende terreinen te onderrichten: een leraar (*maestro*) om hem de letteren en goede manieren te onderwijzen, en een gouverneur (*ayo*) om hem militaire en hoofse oefening te geven.'¹² Silíceo was daarom als enige aangewezen om de prins en zijn voornaamste pages te leren lezen, schrijven en bidden; maar de progressie verliep traag. Tegen november 1535 vernam Karel dat er 'twee maanden zijn verlopen zonder lezen of schrijven' omdat de prins ziek was geweest, terwijl Silíceo drie maanden later mededeelde dat hij de bestudering van het Latijn door de prins wederom enkele dagen had verdaagd 'omdat het begin zo moeilijk is.' Het is dan ook niet verwonderlijk dat de prins toen hij dertien jaar was 'nog maar net begonnen is Latijn te schrijven.'¹³

Hiermee contrasteerde de vroegwijze godsdienstige toewijding die Filips liet zien. De strenge en godvruchtige Zúñiga merkte op dat 'de vreze Gods voor de prins zo natuurlijk is dat ik nooit iets dergelijks heb gezien bij iemand van zijn leeftijd'. Maar, zo vervolgde hij, de prins 'leert veel beter als hij de school heeft verlaten', waaraan hij ondeugend toevoegde: 'En hierin lijkt hij enigszins op zijn vader op die leeftijd'. De frequente aankopen van kruisbogen, pijlen en werp-

spiesen door de thesaurier van zijn hofhouding getuigen van de toenemende bekwaamheid van Filips in het afslachten van dieren in de koninklijke parken, en op den duur moest Karel een wekelijks quantum vaststellen met betrekking tot elke soort die Filips mocht doden.¹⁴ Om deze teleurstelling te verzachten, ontving de kamerdienaar van de prins ‘elke maand dertig dukaten om daarvan dingen te kopen die Zijne Hoogheid behagen’. Hiertoe behoorden ‘een zilveren ridder in volle wapenrusting en een zilveren paard voor genoemde ridder’; ‘een klein bronzen artilleriestuk, geplaatst op een voertuig’; en ‘zes zeer kleine vergulde artilleriestukken’. Van al deze voorwerpen werd verondersteld dat ze de krijgshaftigheid van de jonge prins zouden ontwikkelen. Andere voorwerpen waren eenvoudig bedoeld ‘voor het genoegen van Zijne Hoogheid’, zoals ‘een bel uit Amerika met een aangenaam geluid’. Filips bezat ook een spel kaarten, en de prins en Zúñiga’s oudste zoon, Don Luis de Requesens, ‘brachten een hele dag door met het bouwen van een kerk, gemaakt van kaarten’. Hij hield ook van vogels in een kooi, waarvan sommige met opzet blind waren gemaakt omdat men geloofde dat blinde vogels beter zongen, en op een van de oudste bewaard gebleven afbeeldingen van de jonge prins is hij te zien terwijl hij speelt met een vogel die aan een koordje zit. Later kreeg hij andere huisdieren, waaronder een hond die bij hem in de slaapkamer overnachtte, een aap, zes cavia’s en een parkiet.¹⁵

Filips leerde ook zich behoorlijk te gedragen in het openbaar. Hij danste met zijn zuster en liep mee in de optochten die voorafgingen aan stierengevechten en toernooien, en in 1535 verscheen hij voor het eerst publiekelijk in wapenrusting tijdens de openingsplechtigheid voor een steekspel. De keizer was zelden aanwezig bij deze evenementen. Hij vertrok uit Spanje in maart 1535 en keerde pas terug in januari 1537; daarna vertrok Karel, zodra de keizerin weer zwanger was geworden, naar Aragon. En de keizerin bracht, wederom alleen, nog een zoon ter wereld, die de naam Juan kreeg (naar Karels oom Trastámara). Ook hij stierf korte tijd later. Dit was de reden dat de keizer zich terug naar Spanje spoedde – misschien omdat hij bezorgd was dat de keizerin het einde van haar vruchtbare tijd naderde terwijl

hij nog maar één erfopvolger had – en weldra werd Isabella voor de vijfde keer zwanger. Het ging opnieuw mis. Op een schilderij van maart 1539 is de koninklijke familie te zien die met veel belangstelling gezamenlijk naar een toernooi kijkt, maar hun geluk zou niet lang meer duren. De keizerin baarde nog een doodgeboren kindje, werd ziek en stierf op 1 mei 1539, drie weken voor de twaalfde verjaardag van prins Filips.

Filips vergat de jaren die hij had doorgebracht met zijn moeder nooit. Toen de majordomus van zijn nieuwe vrouw, Anna van Oostenrijk, in 1570 vroeg welk protocol haar hofhouding moest hanteren, antwoordde de koning kortaf: ‘Laat alles hetzelfde zijn als het was ten tijde van mijn moeder.’ En toen er specifieke vragen rezen, verwees hij opnieuw naar ‘wat ik me kan herinneren dat gebeurde in de tijd van mijn moeder.’ Filips herinnerde zich ook gebeurtenissen en mensen uit zijn jonge jaren. Op een dag in 1594, toen hij zevenenzestig was, overspoelden de herinneringen aan die jaren hem toen hij een brief las waarin kandidaten werden voorgesteld voor de post van inquisiteur-generaal. Toen kardinaal Juan de Tavera die functie kreeg, mijmerde Filips: ‘Hij is aartsbisschop van Toledo geweest sinds het jaar 1534, toen don Alonso de Fonseca overleed. Hem kende ik ook, en ik bezocht hem de nacht voor hij stierf; we waren net aangekomen in Alcalá de Henares, en hij stierf die nacht.’ De koning herinnerde zich vervolgens zijn eerste ontmoeting met de vader van een van de kandidaten, ‘en dat was vroeg in het jaar 1533, met mijn vrouwe de keizerin, die nu zalig is, toen wij naar Barcelona gingen om de komst van de keizer af te wachten.’ Hij voegde daaraan toe: ‘Ik werd dat jaar zes in Barcelona.’¹⁶

Vader en zoon, 1539-1543

Na het overlijden van zijn vrouw trok de keizer zich zeven weken terug in een klooster om te rouwen, en hij gelastte zijn beide dochters naar de stad Arevalo te verhuizen, waar ze ver van de drukte van het hof – en van hun broer – konden opgroeien. Filips gaf daarom alleen leiding aan de begrafenisplechtigheden voor zijn moeder, die werden

gehouden in de kerk van San Juan de los Reyes in Toledo. Het was zijn eerste optreden op het publieke toneel als soloacteur.

Toen hij weer tevoorschijn kwam uit zijn monastieke schuilplaats, besloot Karel zelf de leiding op zich te nemen van het klaarstomen van zijn erfopvolger en met dit doel voor ogen vergrootte hij Filips' hofhouding aanzienlijk, waarbij hij Zúñiga benoemde tot zijn majordomus (terwijl deze tevens de gouverneur van de prins bleef). Maar vrijwel meteen kwam er bericht over een belastingopstand in de Nederlanden. Dit stelde Karel en zijn raadgevers voor een verschrikkelijk dilemma, aangezien de belastingbetalers in Castilië eveneens onrustig leken. In 1538 weigerden de in de Cortes van Castilië verzamelde edelen nog meer geldbedragen goed te keuren ten behoeve van de oorlogen van de keizer, en hij zond hen daarop onder boze verwijten heen. Een vertrek uit Spanje vormde daarmee een groot risico; iedereen kon zich herinneren dat de laatste keer dat Karel was vertrokken zonder een regent van koninklijke bloede aan te stellen, de opstand van Comuneros hem bijna zijn troon had gekost. Zonder de keizerin miste hij nu een volwassen familielid dat Spanje kon besturen, maar hij durfde niet te blijven want volgens zijn landvoogd in de Nederlanden 'is wat hier aan de hand is, de vraag of Uwe Majesteit meester of knecht zal zijn'.¹⁷

In november 1539 vertrok Karel naar de Nederlanden, en liet hij Filips achter als zijn regent in naam, maar met de werkelijke macht in handen van kardinaal Tavera, de primaat van Spanje en inquisiteur-generaal, geassisteerd door Francisco de Los Cobos, de facto het hoofd van de Castiliaanse bestuurlijke en financiële bureaucratie, die Karel tot Filips' secretaris benoemde. Vlak voordat hij Spanje verliet, stelde Karel twee lijsten met instructies op. De Instructies die voor zijn ministers waren bedoeld, concentreerden zich op hun bestuurlijke taken en verantwoordelijkheden (zowel tegenover de keizer als ten opzichte van elkaar), terwijl het document voor Filips over het beleid ging. De keizer stelde het zo op dat, in het geval 'God mocht besluiten mij te roepen' voordat Karel zijn politieke doelen had bereikt, 'de voornoemde prins onze intenties zal kennen' en de juiste religieuze, dynastieke en politieke strategie zou volgen 'zodat hij kan leven en

regeren in vrede en welvaart' Het was het eerste van vele gedetailleerde geschriften met adviezen die de politieke visie van de prins zouden bepalen. Filips zou de rest van zijn leven de doelen nastreven die door zijn vader waren gesteld.¹⁸

Nadat hij de prins had opgeroepen God lief te hebben en Zijn Kerk te verdedigen, spoorde de keizer hem aan bovenal zijn familieleden te vertrouwen.

Schep en bestendig een waarachtige, oprechte en volmaakte vriendschap en overeenkomst met de Roomskoning, onze broeder [Ferdinand], en met zijn kinderen, onze nichten en neven; met de koninginnen van Frankrijk [zijn zuster Eleonore] en Hongarije [zijn zuster Maria]; met de koning en koningin van Portugal [zijn zuster Catharina] en hun kinderen, en met de broer van de koning voornoemd, zoals u betaamt door uw familiebanden, en zet de vriendschap en de verstandhouding voort die tussen hen en mij bestaan.

Vervolgens overwoog Karel hoe het best kon worden omgegaan met drie lastige vraagstukken: Frankrijk, de Nederlanden en Milaan. Hij zag een verband tussen die drie, want hoewel hij op het moment in vrede leefde met de koning van Frankrijk, zou deze situatie slechts voortduren als de partijen overeenkwamen 'alle twisten en belangenconflicten te beëindigen en uit te doven' die de Nederlanden en Milaan betroffen, en de afspraken te bezegelen met 'huwelijksverbintenissen'. De keizer onthulde dat hij koning Frans had beloofd dat diens tweede zoon zou trouwen met de Infante Maria, met Milaan als bruidsschat. Ondanks deze belofte hadden Karel en de keizerin echter in hun testamenten bepaald dat 'mochten wij geen andere zoon krijgen dan de prins, zoals is geschied' Maria zou trouwen met een zoon van Karels broer Ferdinand, en dat zij gezamenlijk de Nederlanden zouden besturen. Deze kwestie was van cruciaal belang geworden door de 'onrust en opstand' in de Lage Landen. De keizer was bang dat 'de verscheidenheid van de inwoners en grote hoeveelheid sekten die in strijd zijn met ons heilige geloof en de Kerk, gevestigd onder het voorwendsel van vrijheid en zelfbestuur,

niet alleen hun volledige verlies voor ons Huis en hun afscheiding zouden kunnen veroorzaken, maar ook hun vervreemding van ons heilige geloof en de Kerk.' Hij stelde daarom voor terug te komen op zijn eerdere overeenkomsten met zowel Frans als Ferdinand, opdat 'de prins, onze zoon de Nederlanden zal erven' – maar aangezien deze uitkomst ernstige risico's inhield, waarschuwde hij Filips wel dat hij uiteindelijk toch zou kunnen besluiten 'de voornoemde Nederlanden na te laten aan onze dochter [Maria] en haar toekomstige gemaal, teneinde de genoemde risico's te vermijden, de christenheid en onze zoon te bevoordelen, en het geluk, de veiligheid en de rust van de koninkrijken en andere gebieden die hij zal beërven te verzekeren.'

In de Instructies zette de keizer tevens de politiek uiteen die Filips moest volgen ten aanzien van drie andere staten: Portugal, Savoye en Engeland. Infante Johanna moest trouwen met de erfgenaam van de Portugese troon, prins Jan; de Fransen dienden Savoye te verlaten, dat zij hadden veroverd op Karels zwager, de hertog; en Filips moest 'zeer goed oppassen niet achteloos in te stemmen met alles wat ook maar enigszins schade zou kunnen berokkenen aan ons geloof en onze Kerk' in Engeland door toe te laten dat de protestanten vorderingen maakten. Bovendien verplichtten familiebanden de prins tevens 'te waken over' zijn nicht Maria Tudor 'en haar zaak zoveel als de omstandigheden toelaten, bij te staan en te bevorderen.'

Dit opmerkelijke document, dat geheimen blootlegt die Karel aan niemand anders had geopenbaard, getuigt van een groot vertrouwen in zijn erfopvolger; maar aangezien Filips te jong was om ook maar een van de beleidsvoornemens uit te voeren, moeten we ons afvragen tot welk gehoor het stuk gericht was. Aangezien de bewaard gebleven Instructies aan Tavera niets bevatten over buitenlandse politiek, en aangezien het aan Filips gerichte document niets vermeldt over vereiste geheimhouding (zoals in latere Instructies van de keizer wel het geval is), was het ongetwijfeld Karels bedoeling dat zijn zoon de informatie zou delen met Tavera, Cobos en Zúñiga. Mocht Karel komen te overlijden in het buitenland, dan zou dit driemanschap alle handelingen van de prins in goede banen leiden.

FILIPS II, ONMACHTIG KONING

Van zijn vader Karel V had Filips II niet alleen de heerschappij over Spanje, koloniën in de Nieuwe Wereld, uitgebreide bezittingen in Italië en het voormalige Bourgondische rijk, waarvan de Lage Landen deel uitmaakten geërfd, maar ook enorme schulden en een onverzoenlijke godsdienstpolitiek.

Zoals Geoffrey Parker in deze indrukwekkende biografie laat zien, worstelde de koning zich elke dag door de enorme berg papier en bureaucratie die het bestuur van zijn rijk met zich meebracht. Tegelijkertijd bemoeide hij zich – tot grote irritatie van zijn omgeving – ook nog met ieder detail van het hofleven.

Het trotse motto van zijn regering was *Non Sufficit Orbis* (de wereld is niet genoeg) maar voor Filips II was de omvang van zijn bestaande bezittingen al meer dan hij aankon. Door zijn starre godsdienst- en centralisatiepolitiek verloor Filips uiteindelijk juist de greep op zijn bezittingen, en dat kostte hem de Noordelijke Nederlanden. Als de koning meer had geluisterd naar zijn adviseurs, zijn medewerkers meer ruimte had gegeven, en minder had geloofd dat hij precies wist wat God wilde, had hij de bevolking van de landen waarover hij heerste veel kunnen besparen.

Geoffrey Parker is een gevierd historicus en ondanks zijn respectabele leeftijd, nog altijd hoogleraar geschiedenis aan Ohio State University. Hij doceerde aan diverse universiteiten, werd door de Spaanse overheid tweemaal onderscheiden en is een expert op het gebied Spanje, Filips II en de Opstand.

‘Niemand is zo thuis in de geschiedenis van Spanje als deze historicus’

– Rob Hartmans in *NRC Handelsblad*

Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 681
ISBN 978 94 0191 896 1

9 789401 918961